

Gnostilaisuuden aatteelliset juuret

Päivi Vähäkangas
Studia Gnostica 8.12.2009

Johdanto - 1

Mikään aate ei ole syntynyt tyhjästä. Monet uskonnolliset suuntaukset ovat saaneet alkunsa siitä, että muuttuneet olosuhteet kohdistavat muutospaineita myös ideologiaan. Omaksutaan uudenlaisia ajatuksia, jotka eivät enää ole yhteensopivia alkuperäisen ideologian kanssa. Ajudutaan emouskonnon laitamille ja sen kanssa kilpaillaan kannattajista. Usein tällä tavalla syntyneen uuden uskonnollisen suuntauksen puolestapuhujat kutsuvat sitä emouskonnon todelliseksi ilmentymäksi. Pyritään osoittamaan, että valtaosa emouskonnon kannattajista on ymmärtänyt uskontonsa luonteen väärin ja tämä uusi suuntaus korjaa vääristymän ja ohjaa uskonnon takaisin oikeille raiteilleen.

Johdanto - 2

Näin sai alkunsa kristinusko. Kaikki ensimmäiset kristityt olivat juutalaisia. Paavali puki kirjeissään sanoiksi heidän kokemuksensa siitä, että heidän uskontulkintansa edusti aidointa juutalaisuutta. Muiden juutalaisten oli kuitenkin vaikea sulattaa juutalaiskristittyjen käsitystä Jeesuksesta Jumalan poikana sekä heidän joukkoonsa yhä enenevässä määrin liittyviä ei juutalaisia, joilta ei kuitenkaan edellytetty juutalaisten tapojen noudattamista. Vähitellen konflikti kasvoi niin suureksi, että sekä juutalaisten, kristittyjen että ulkopuolisten silmissä kristinuskosta oli kehittynyt erillinen uskonto.

Johdanto - 3

Toinen vastaavanlainen esimerkki on manikealaisuus, Rooman valtakunnan itäosassa 200-luvun lopulla syntynyt uskonto, joka sai paljon vaikutteita erityisesti gnostilaisuudesta ja kristinuskosta. Uskonnon perustajan Manin mielestä Jeesus, Buddha ja Zarathustra olivat kaikki olleet profeettoja ja että hän itse oli profeettaketjun huipentuma, jonka myötä kiteytyi niin kristinuskon, buddhalaisuuden kuin zarathustralaisuudenkin tosi olemus. Manin mukaan nämä kaikki kolme uskontoa olivat lähtökohtaisesti hyviä, mutta ajan mittaan ne olivat vääristyneet ja nyt hänen kauttaan tullessa ilmoituksessa ihmiset ohjattiin jälleen oikeille raiteille.

Johdanto - 4

Kolmas esimerkki on huomattavasti lähempänä nykyaikaa. Martti Luther koki joidenkin kirkon oppien ja käytäntöjen vääristyneen ajan saatossa ja halusi palauttaa tilalle oman tulkintansa, jonka katsoi edustavan ”puhdasta” ja ”alkuperäistä” kristinuskkoa. Kirkon enemmistön ja uudistusmielisten välille syntyi konflikti, joka johti uuden tunnustuskunnan, luterilaisuuden, perustamiseen. Katolisen kirkon mielestä luterilaisuus oli uusi villitys, joka hylkäsi juurensa ja kirkon vuosisataisen perinteen. Luterilaisten mielestä taas he olivat palauttaneet kristinuskon alkuperäiseen asuunsa ja edustivat siten sitä todemmin kuin muut.

Johdanto - 5

Esimerkkejä voisi löytää vaikka kuinka monta. Viimeisen sadan vuoden aikana syntyneet uskonnolliset liikkeetkin pohjaavat yleensä johonkin vanhempaan traditioon. Niille on tärkeää todistaa, että vaikka ne nykyisessä olomuodossaan ovatkin uusia ilmiöitä, niin niillä on takanaan pitkä historia. Erityisen tärkeää tällainen ajattelutapa oli antiikin aikana. Kaikki uusi koettiin epäilyttävänä.

Johdanto - 6

Roomalaiset suhtautuivat erityisen nihkeästi muualta tulleisiin kultteihin. Juutalaisilla oli toimintavapaus siksi, että heidän traditionsa tiedettiin vanhaksi. Apologeetat eli varhaiset kristityt, jotka kirjoittivat puolustuspuheita uskonnostaan Rooman valtaapitäville, pyrkivätkin korostamaan jatkuvuutta juutalaisuuden ja oman uskontonsa välillä. Esimerkiksi Justinos Marttyyri väitti, että Mooses oli lausunut filosofisia totuuksia jo paljon ennen kuuluisia kreikkalaisia filosofeja. Tällä tavalla omille näkemyksille saatiin arvovaltaista kaikua. Myös gnostilaiset hyödynsivät samaa ajattelumallia. Juutalaisten pyhien kirjoitusten, Uuden testamentin tekstien sekä kreikkalaisen filosofian keskeisten ideoiden käyttäminen osoitti heidän olevan osa samaa jatkumoa, mutta samalla, että he olivat ainoina säilyttäneet oikean tulkinnan näistä traditioista.

Johdanto - 7

Joitakin uskonnollisia aatevirtauksia on ollut tapana kutsua synkretistisiksi, vähättelevässä merkityksessä. Tällöin kuitenkin unohdetaan, ettei ole olemassa mitään ”puhdasta”, vaikutteista riippumatonta aatetta. Synkretismi kertoo ihmismielen assosiatiiivisesta kyvystä, kyvystä uudistua ja sopeuttaa aatteet kunkin aikakauden ja kontekstin tarpeita vastaaviksi. Mitä hyödyttää ”alkuperäisestä” ja ”puhtaasta” kiinnipitäminen, jos se ei enää puhuttele ihmisiä?

Johdanto - 8

Lopuksi voi kysyä, kuinka oleellista on osoittaa, että se ja se piirre gnostilaisuudessa tai ylipäänsä missään uskonossa on lainattu jostakin varhaisemmasta traditiosta? Jokainen uskonto on nimittäin kehittänyt lainaamansa elementit omaperäiseksi kokonaisuudeksi. Jonkin symbolin tai ajatusrakennelman alkuperän tunteminen voi auttaa ymmärtämään sitä hieman paremmin, mutta viime kädessä se on saanut uudessa kontekstissaan uuden tulkinnan, eikä enää merkitse täysin samaa kuin alkuperäisessä yhteydessään. Tämä on oivallettu gnostilaisuuden tutkimuksessakin, jossa alkuperästä kiistelemisen ei ole enää lainkaan keskeinen kysymys. Tärkeämpää on valmiiden kokonaisuuksien tarkastelu ja niiden merkitykseen pureutuminen.

Kristilliset juuret?

- Kirkkoisien ja heihin pohjautuvan tutkimuksen näkemys
- Historia nähdään huonompaan suuntaan kulkevana prosessina
- Ensin oli oikea oppi (apostolinen kirkko) ja sitten harhaoppi (gnostilaiset) -> gnostilaisuus oli oikean uskon myöhäisempi vääristymä
- Joidenkin tutkijoiden mukaan gnostilaisuus oli aluksi yksi kristinuskon suuntauksista, ja vasta myöhemmin se kehittyi itsenäiseksi traditioksi/uskonnoksi

Kristilliset juuret? - vastalauseita

- Ensimmäisen kolmen vuosisadan aikana ei ollut olemassa ”puhdasoppista kristillistä kirkkoa” eikä ”harhaoppisia”, sen sijaan varhaisinta kristillisyyttä luonnehtii näkemysten moninaisuus
- Kristillinen tausta on selvää valentinolaisten gnostilaisten kohdalla, mutta päteekö sama kaikkiin gnostilaisiin?
- Joidenkin tutkijoiden mukaan kristilliset piirteet on omaksuttu (setiläiseen) gnostilaisuuteen vasta sen myöhemmässä kehitysvaiheessa

Juuret itäisissä uskonnoissa?

- Ns. uskonnonhistoriallisen koulukunnan näkemys 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla, jota siivittivät silloin uudet manikealaiset ja mandealaiset tekstilöydöt
- Gnostilaisuus oli itsenäinen esikristillinen uskonto, joka vaikutti kristinuskoon (esim. Johanneksen evankeliumi ja Paavali)
- Juuret löytyvät idästä, Iranista tai Intiasta
- Korosti gnostilaisuuden synkretististä luonnetta ja pyrki etsimään ”puhtaita, alkuperäisiä teemoja”

Juuret itäisissä uskonnoissa? - vastalauseita

- 1) Lähteiden puuttuminen: ei ole olemassa varhaisia lähteitä, jotka todistaisivat esikristillisen gnostilaisuuden olemassaolosta.
- 2) Taipuvaisuus yleistykseen: yksi gnostilaiselta kuulostava sana tai lause ei vielä edellytä, että tekstin taustalla on kokonainen gnostilainen systeemi

Hellenistiset juuret?

- Saksanjuutalainen eksistentiaalifilosofi Hans Jonas, *Gnosis und spätantiker Geist* (1934)
- Etsi eksistentiaalista merkitystä, ei miten vaan *miksi* gnostilaisuus syntyi
- Eri gnostilaisia ryhmiä yhdisti gnostilaisuudelle tunnusomainen ymmärrys itsestä ja maailmasta
- Gnostilaisuuden synnytti ”kosminen pessimismi”: kokemus Jumalasta, maailmasta ja itsestä vieraantumisesta
- Ajanlaskun alun maailmaa leimasivat kriisit, jotka johtivat myös henkiseen kriisiin -> gnostilaisuus on nähtävä kapinaliikkeenä

Juutalaiset juuret?

- Suosittu teoria Nag Hammadi kirjaston löytymisen jälkeen
- Gnostilaiset tekstit ovat täynnä juutalaisia teemoja ja nimiä tai Vanhan testamentin kertomuksia uudelleenkirjoitettuna
- Jotkut tutkijat olettavat gnostilaisuuden kehittyneen useissa vaiheissa: aluksi oli 'klassinen gnostilaisuus' eli ei-kristillinen setiläinen myytti johon myöhemmin lisättiin sekä kristillisiä että platonilaisia elementtejä (esimerkiksi *Johanneksen salainen kirja*)

Juutalaiset juuret? - vastalauseita

- Onko olemassa yhtään esimerkkiä puhtaasti juutalaisesta gnostilaisesta tekstistä?
- Miten selitetään Nag Hammadin kirjaston ei-juutalaisten gnostilaisten tekstien olemassaolo?
- Gnostilaisten negatiivinen kuvaus Vanhan testamentin luoja Jumalasta on helpompi ymmärtää kristillisen juutalaisvastaisuuden ilmentymänä kuin juutalaisuudesta nousevana

Monia juuria?

- 'Gnostilaisuus' ei ole yhtenäinen ilmiö-> kenties ei ole vain yhtä alkuperää
- Eri gnostilaisten ryhmien erilaiset painotukset: on juutalaista gnostilaisuutta, kristillistä gnostilaisuutta, platonilaista gnostilaisuutta. . .
- Jopa yhden ryhmän sisällä voi tapahtua kehitystä ajan kuluessa: setiläiset ovat saattaneet olla aluksi ei-kristillinen, mutta myöhemmin kristillinen ryhmä
- Ei-kristillinen ei välttämättä tarkoita esikristillistä, varhaisimmista gnostilaisista teksteistä ja opettajista on joka tapauksessa viitteitä vasta toiselta vuosisadalta